

Araştırma Makalesi • Research Article

Analyzing Diyarbakır Manis In The Context Of Functional Folklore Theory

İşlevsel Halk Bilimi Kuramı Bağlamında Diyarbakır Manilerinin İncelenmesi¹

Ebru ŞENOCAK²

Gülben KARAMAN³

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 16 April 2025

Received in revised: 18 June 2025

Accepted: 19 June 2025

Keywords:

Diyarbakır manis

Folklore

Function

Theory

Culture

ABSTRACT

Mania; they are oral culture products that reflect the common feelings, values, judgments and reactions of the society, unite generations, and relieve the society mentally, socially, culturally and psychologically. The tradition of chanting mani is not static, but has been shaped by the social, economic and historical conditions of the period in which it was sung; It has gone through different processes in terms of form, content and function. The scope of chanting manis, which is an important source of discovery and analysis in folk culture, has decreased considerably today. In order to compile past cultural values and aesthetic judgments and protect them, and to be inspired by past values while creating our new cultural field, it is necessary to compile the products in the fields that have been said or are being said and bring them to future generations.

In this study, forty-six folk songs collected from seven sources in Diyarbakır were evaluated within the scope of Bascom's functional folk song elements. Among the folk songs discussed within the framework of the theory, the folk songs with the functions of entertaining, amusing and having a good time were determined as the most frequently sung folk songs in Diyarbakır. Diyarbakır folk songs are based on expressions suitable for the purposes and needs of the people of the region and have features that are loaded with meaning and function. The cultural and mental accumulation of the people of Diyarbakır, their understanding of entertainment and humor, their material and spiritual benefits, and their reactions to social pressure are given directly or indirectly in the folk songs collected.

MAKALE BİLGİSİ

Makale geçmişi:

Başvuru tarihi: 16 Nisan 2025

Revizyon tarihi: 18 Haziran 2025

Kabul tarihi: 19 Haziran 2025

Anahtar Kelimeler:

Diyarbakır manileri

İşlev

Kuram

Halkbilimi

ÖZ

Mani; toplumun ortak duygu, değer, yargı ve tepkilerini yansıtan, kuşakları birleştiren, toplumu zihinsel, sosyal, kültürel ve psikolojik yönden rahatlatan sözlü kültür ürünleridir. Mani söyleme geleneği statik olmayıp söylendiği dönemin sosyal, ekonomik ve tarihi şartlarından etkilenecek şekilde şekillenmiş; şekil, içerik ve işlev bakımından farklı süreçlerden geçmiştir. Halk kültüründeki keşif ve analizlerin önemli bir kaynağı olan manilerin söylenme sahası, günümüzde oldukça azalmıştır. Geçmişteki kültürel değerleri, estetik yargıları derleyip onlara sahip çıkmak ve yeni kültürel alanımızı oluştururken geçmiş değerlerden feyz almak adına mani söylenmiş/söylenmekte olan sahalardaki ürünleri derleyip gelecek nesillere kazandırmak gerekmektedir.

Bu çalışmada; Diyarbakır'da yedi kaynak kişiden derlenen kırk altı mani, Bascom'un işlevsel halk bilimi unsurları kapsamında değerlendirilmiştir. Kuram dâhilinde ele alınan manilerden eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevindeki maniler, Diyarbakır'da en çok söylenen maniler olarak tespit edilmiştir. Diyarbakır manileri, bölge halkının amaç ve ihtiyaçlarına uygun söyleyişlere bağlı olup anlam ve işlev yüklü özelliklere sahiptir. Derlenen manilerde, Diyarbakır

¹ Bu makale, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda hazırlanan 'Diyarbakır Manileri' adlı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur.

² Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi-ELAZIĞ, esenocakebru@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5443-3504.

³ Yüksek Lisans öğrencisi, Fırat Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-ELAZIĞ, gulben.karaman0@gmail.com, ORCID ID: 0009 0005 4210 3854.

1. GİRİŞ

Kültür, insanoğlunun ihtiyaçlarıyla beslenen ve birçok bağlamla birlikte yorumlanabilen çok yönlü bir kavramdır. “*Kültür, belirli bir toplumun karakterini meydana getiren fikirleri, bilgileri, bütün kültür sahalarını kaplayan ve onlara nüfuz eden inançları tutum ve davranış tiplerini içeren bir sitemdir.*” (Ülken, 1970: 185). Milletlerin ayırt edici unsuru olarak da değerlendirilebilir. “*Kültür, bir milleti millet yapan ve onu diğer milletlerden ayıran ve farklı kılan her unsurdur.*” (Türkan ve Atahan, 2017: 222). Her milletin kendini yansıtan gelenek ve görenekleri, ortak değerler dünyası ve üretimleri kültürün bir parçasıdır. Toplumu şekillendiren, insan topluluğunun yaşam tercihleri ve duygularıdır. Bir arada yaşayan göçebe hayattan yerleşik hayata geçen halk, her dönemde kültürün oluşması için yaşam sahasına yeni tohumlar atar. Kültür incelenirken keşfedilen unsurlar bir anlamda toplumla ilgili bazen nedenlere bazen sonuçlara bazen de çözümlere götüren kıymetli parçalar olmuştur.

İnsanoğlu var olduğundan beri fizyolojik ihtiyaçlarıyla tanımlandığı kadar edebî ihtiyaçlarıyla da tasvir edilmiştir. Soyut olan bu ihtiyaçlar, fizyolojik ihtiyaçlar gibi somut olmadığından, yararlandığı ve beslendiği kaynaklar toplumu sosyal ve psikolojik olarak ayakta tutan, izlenmesi zor çeşitli unsurları kapsamaktadır. Kültürün, bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda, değişime ve gelişmeye açık esneklikte olması, kültürel dokuyu statik bir zeminde izlemeyi zorlaştırmıştır. Bu nedenle halk bilimi; kültürü ve kültürü etkileyen unsurlar ile buna bağlı halk bilimi çıktıları işlevsel olarak ele alıp bu ürünlerin amaç ve işlevlerini ortaya koymaya çalışmıştır. “*İşlevsel Kuram; folklor verimlerinin derlenip yazıya geçirilmesi, onu anlatma, dinleme eylemlerinin gerçekleştirilmesi ve sosyo-kültürel bağlamda değerlendirilmesi noktasında öncü olmuştur.*” (Gök-Özcan, 2018: 291) İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden bugüne yansıyan taşlara çizilen resimler, kopuz eşliğinde söylenen şiirler ve anonim ürünler edebiyatın, insanın içselliğini yansıtan bir gereksinim olduğunu gösterir. Düşünsel ve duyuşsal ihtiyaçların birer mahsulü olan sözlü ürünler, dinleyicisini ve icracısını duygusal ve zihinsel olarak rahatlatan ürünlerdir. Bu anlamda maniler, sosyal hayatın izlerini yansıtan duygu yüklü edebî metinler olarak dikkati çekmektedir.

Antropolojik yöntem olarak da bilinen işlevsel halk bilimi kuramı, günümüzde sözlü edebiyatın derin yolculuğuna çıkarak kültürel sentez mahsulü olan sözlü ürünlerin işlevlerini, söylenme nedenine ve bağlamına bağlı olarak açıklamaktadır. Söylenme nedenleri kadar, yaratılma süreci, farklı icra ve dinleyicideki geçirdiği değişim, tercih edilen ortam ve zaman da işlevsel halk bilimi kuramında takip edilen unsurlar olmuştur. “*İşlevsel kurama göre metnin kendi, tepki gösterecek bir izleyici kitlesine sunulmaz ya da icra edilmezse anlamsızdır.*” (Çobanoğlu, 2021: 262). Metinlerdeki çeşitli bağlamların birlikte daha güçlü ve farklı etkiler yaratacağını söylemek mümkündür. “*Antropolojik kuramcılar halk kültürü yaratmalarının icra (performans) ve bağlam (icra edildiği ortam) çerçevesinde bir anlam ifade edebileceğini düşünürler. Bir halk edebiyatı yaratmasının ortaya çıkma, icracının onu ortaya koyma dinleyicinin de sözlü metni anlama, öğrenme ve kullanma nedenleri değerlendirilmelidir.*” (Özcan, 2021: 211) Halk ürünlerinin geçirdiği evreleri, bireylerde ve toplumlarda uğradığı değişimler ile ortaya çıkan mahsulleri birlikte ele alıp kapsamlı bir şekilde yorumlamak daha doğru olacaktır.

İşlevsel halk bilimi kuramının öncülerinden B. Malinowski, bu işlevi yapmadan önce kültürü daha yakından ve ayrıntılı olarak incelemek gerektiğine dikkat çekerek ve kültürle ilgili şunları söyler:

A. Kültür, özünde araç olan bir aygıttır; insan çevresinde ve ihtiyaçlarının giderilmesi sürecinde karşılaştığı özel, somut problemleri onun sayesinde daha iyi çözme durumunda olur.

B. Kültür bir nesneler, eylemler ve zihniyetler sistemidir, bu sistem içerisinde her parça bir amaca hizmet eden bir araç olarak bulunur.

C. Kültür, çeşitli unsurları karşılıklı birbirine bağlı olan bir bütündür.

D. Böyle eylemler, önemli yaşamsal ödevler çevresinde kurumlar hâlinde örgütlenmiştir, söz gelimi aile, klan, köy, kabile gibi ekonomik işbirliği için politik hukuksal ve eğitsel etkinlikler için örgütlenmiş birlikler gibi.

E. Dinamik açısından, yani etkinliğin türüne göre kültürde bazı yanlar ayırt edilir; söz gelimi eğitim, toplumsal denetim, ekonomi, bilgi sistemleri, ahlak ve inanç, yaratıcı ve sanatlı anlatım biçimleri gibi (Malinowski, 1992: 21- 22).

Halk Bilimi Kuramının işlevleri hakkında görüş ileri süren en önemli isimlerin başında William R. Bascom gelmektedir. Bascom bu işlevleri dört başlık altında toplamıştır:

1. Eğlenme, Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi
2. Toplumsal Kurumlara ve Törelere Destek Verme İşlevi
3. Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması İşlevi
4. Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi (Bascom, 2005: 125-151).

İlhan Başgöz, Bascom'un dört işlevine "protesto işlevi"ni ekleyerek kuramın işlevlerini genişletmiştir. Başgöz'e göre protesto işlevi; sınıf çatışmalarını büyütmek, başkaldırmalara destek olmak, değerlere ve kurulu düzen ile bunları yıkmaya çalışanlara güç vermek gibi işlevleri kapsamaktadır (Başgöz, 1996: 2). Bu bakımdan bu işlevin toplumdaki haksızlık, yolsuzluk gibi bozuk düzenin işleyişine bir tepki niteliğinde yükselen ses olduğu söylenebilir. "*Günümüz Türk toplumlarının folklor araştırmalarında bu yöntemin kullanılması ile ortak değer yargılarının ortaya konmasında önemli görev üstlendiğini ve üstleneceğini söylemek gerekir.*" (Altınkaynak-Aşkaroglu, 2024: 612). Bireyler ve toplumlarla ilgili; felsefi, psikolojik, sosyolojik bulgulara da ulaşarak birçok bilim dalına veriler sunması yönüyle de önemli bir yöntemidir.

Anonim halk edebiyatı türlerinin ortaya çıkma/doğma süreci, her daim araştırılmaya değer bir konu olmuştur. İşlevsel kuram, anonim halk ürünlerinin keşif ve analizini yapma evresinde, toplumla ilgili maddi ve manevi birçok bilgiye ulaşmaya ve buna bağlı sonuçlar sunmaya çalışmaktadır. "*İşlev, halk bilimi ürünlerindeki değişkenlik, hacim ve içerik farklılaşması gibi sorunların çözümünde oldukça önemlidir. Aynı zamanda işlev halk bilimi ürünlerinin nerede, nasıl, kim tarafından icra edildiği ve nerede, nasıl, kim tarafından dinlendiğinin incelenmesi konusunda da önemlidir.*" (Ekici, 2011: 119). Söylenen ürünlerin yaratılma evresindeki süreçten başlanarak geçirdiği bireysel ve toplumsal değişim/dönüşüm birçok etkenle açıklanmaya çalışılmıştır.

İnsanoğlu bedensel olarak birtakım ihtiyaçlarla doğmuştur, bu ihtiyaçlar bireyi fiziksel olarak ayakta tutsa da duygusal ve psikolojik olarak da birtakım ihtiyaçları olduğu yadsınamaz. "*Ardında insan ve toplumların temel ihtiyaçlarının yer aldığı kültürel yaratmalar, bir toplumun ihtiyaçlarını işbirliği yaparken veya tüketim esnasında yapılan etkinliklerle bir işlevi yerine getirirler.*" (Özcan, 2021: 215). Duygu ve düşüncelerini dışa vurma ve estetik ihtiyacını karşılayan sözlü ürünler sayesinde bireyin ve toplumun tamamlandığı söylenebilir.

Sözlü türlerden biri olan maniler, toplumun her vakit ve mekânda hislerine tercüman olan ürünler olmuştur. "*En ilkelinden en gelişmiş olanına kadar uzanan bütün davranışların tümevarım yoluyla incelenmesi bize şunu gösteriyor ki, bütün fizyolojik süreçler standartlaşmış yani belli amaçlara göre kalıplaşmıştır.*" (Çobanoğlu, 2021: 261) Mani; beklentiler, serzenişler, dolaylı imalar, kızgınlık ve daha birçok duygu ve düşünce ihtiyacının mimarı olmuştur. Aynı zamanda; ruhsal boşalım, eğlenme, hoş vakit geçirerek rahatlama ihtiyacı da manilerle giderilmiştir. Genç kızların beğenmedikleri delikanlılara söylediği olumsuz maniler, mektup ve fotoğraf arkasına yazılan özlem ve bekleyiş manileri, çeşitli mesleklerde müşteriyi çekmek için söylenen maniler, Diyarbakır'da söylenen manilerin iletişimsel boyutunun kapsamlı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

"*Türk şiirinin temelini oluşturan maniler, bütün Türk dünyasında bilinmekte; iyi günde, kötü günde, düğünde, bayramda, ölümden, oyunda, eğlencede, iş yerinde vs. büyük ustalıkla söylenmektedir. Çok geniş bir coğrafyada bilinen bu tür, bazı bölgelerimizde farklı terimlerle de anılır: Denizli 'de mâna,*

değişme, Diyarbakır'da daha çok cinaslı olanlarına hoyrat, horyat, Doğu Karadeniz bölgesinde karşı-beri, Erzincan'da ficek, Kars'ta; meni, bayatı, cinaslı olanına cıgalı tecnis, halk hikâyelerindeki şiirlerin dörtlülükleri arasına yerleştirilen türüne peşrev/peşrevi, gençler arasında karşılıklı soru-cevap şeklinde söylenene ise akışta, Urfa'da kadınlar tarafından söylenen şekline me'ani, erkekler tarafından söylenen şekline ise hayrat denir. Bazı bölgelerde ise hiçbir ayırım yapılmaksızın türkü olarak adlandırılır." (Şimşek 2015: 59-60). Diyarbakır'da mani, hoyrat ve çirok gibi isimlerle anılır. Çirok, anonim halk edebiyatı ürünlerinden masal ve hikâye için de kullanılan ortak bir addır. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde geleneksel olarak yaşatılan oyunlar olup oyun sırasında maniler de söylenmektedir. (Kaya 1999: 19). Mani söyleme işine; mani yakmak, mani düzmek, mani atmak, mani icra eden kişilere ise âşık, bağrıyanık, delimine, manici, manicibaşı, manidar, mani düzücü, mani yakıcı, şair, türkücü, yanık, mani yakan, mani atan ifadeleri kullanılır (Dizdaroğlu 1969: 67, Kaya 1999: 10). Mani söyleyen kişiler genellikle, sosyal ilişkileri güçlü olan kadınlardır. Olay ve durumların gidişine uygun maniler söyleyerek çoğu zaman kişilerarası iletişime olumlu etkiler sağlamaktadır. Geçmişten günümüze her dönemde ve her yaşta insanın farklı ihtiyaçlar için söylediği maniler, Diyarbakır manilerinin iletişimsel boyutunun kapsamlı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Özlü ve yoğun şiirler olan maniler, kişiler arası iletişim yoluyla, insanoğlunun kültürel, duyuşsal ve psikolojik zaafalarını ortaya çıkaracak böylece insanlığın henüz karanlıkta kalmış yönlerini aydınlatacaktır. Diyarbakır manilerinin işlevleri, Bascom'un ve Başgöz'ün "işlevsel halk bilimi kuramı" görüşleri bağlamında şu alt başlıklar halinde ele alınabilir:

2 DİYARBAKIR MANİLERİNİN İŞLEVLERİ

2.1. Diyarbakır Manilerinin Eğlenme, Eğlendirme ve Hoşça Vakit Geçirme İşlevi

Sözlü edebiyat geleneğine yaslanan birçok ürün gibi manilerin de en önemli işlevlerinden biri, eğlenmeye ve hoşça vakit geçirme ortamına olanak sağlamasıdır. Manilerin hem içeriği hem kısalığı bu işleve uygun bir tür olduğunu kanıtlar. Muhtevası eğlenmeye, hoşça vakit geçirmeye dayanan Diyarbakır manileri, kentte mani söylemenin sosyal bir ihtiyaç olduğunu gösterir. Diyarbakır manilerinde; söylenen ortam, zaman, dinleyici ve söyleyiş biçimi bu eğlenceyi zenginleştiren unsurlardır. Çoğu zaman ezgilerin, sazın, alkış ya da ıslığın eşlik ettiği bu maniler, söyleyiş şekliyle de eğlence işlevini arttıran bir unsur olmuştur.

Diyarbakır'da kış hazırlıkları yapan kadınların toplandığı zamanlarda (ekmek, salça, turşu yaparken, yün yastık-yorgan-döşek hazırlarken...) ve bolluğun, şansın simgesi olan Hıdırellez'de eğlenme işlevini destekleyen maniler sıklıkla söylenmiştir. Uzun ve yorucu işleri yaparken söylenen/dinlenen maniler, kadınların eğlenmesini, içini dökmesini ve yorgunluklarını atmasını sağlamıştır. Kısmet çekme manileri olarak bilinen Mantuvar açma ise; özellikle hıdırellezde, gençler arasında baht açma geleneğinin sembolü olan eğlenceli bir oyundur. Mantuvar çiçeği, Akdeniz ikliminin görüldüğü yerlerde yetişen parlak sarı çiçekli, yapraklarını dökmeyen hafif kokulu otsu bir bitkidir. Renginden dolayı altın otu ve uzun süre dayanıklı olan bir bitki olduğundan "ölmez otu" olarak da bilinir. Türkiye'de yaklaşık on beş çeşidi olan mantuvar çiçeği, alternatif tıbbın da vazgeçilmez bitkisidir. İdrar sökücü, kum dökücü özelliği ile Anadolu halkının çayını tükettiği bitkilerden biri olmuştur. Rengi ile yeniden doğuşun, yapraklarını dökmemesiyle sonsuz bereketin simgesi olduğu söylenebilir. Kentte, 5 Mayıs 6 Mayıs bağlayan gece bir araya gelen kadınlar, toprak bir testi/küp getirir (bazen içi su doldurulur) ve orda bulunan kadınların bir dilek niyetiyle yüzük, küpe gibi ziynet eşyasını ya da toka, eşarp gibi şahsi eşyalarını içine atması istenirdi. Daha sonra bu küpün ağız sembolik olarak kilitlenir ya da kırmızı bir tülbentle kapatılarak gül ağacının altına bırakılırdı. Ertesi sabah büyük bir heyecanla küp getirilir ve dilek dileyen herkesin etrafını sardığı genişçe bir alanda yaşça en büyük kız tarafından açılırdı. Kızlar ve oğlanlar sırayla gelip bir mani okur ve testiden kısmet çekerdi bazen bu çekme işini orda bulunan küçük bir çocuğun yapması sağlanırdı ve söylenen mani de küpten eşyası çekilen kişinin kısmeti sayılırdı. Küpteki tüm eşyalar bitene kadar mani söyleme işine devam edilirdi (Şimşek 1988: 176). Aşağıdaki mani bu geleneği temsil eden baht çekme törenlerinde söylenen manilerden biridir:

"Kısmetini çekeyim,

Seni başgöz edeyim,
Soran oğlan olursa,
Başı bağlı diyeyim.”⁴

İnsanların bir araya geldiği zamanlarda; ortamdaki gerginliği dağıtmak, sessizliği bölmek için söylenen eğlenceli maniler, hem söyleyen hem dinleyenler için güzel vakit geçirme ortamı yaratmıştır. Hatta bu manileri başlatmak için; bölgenin mani ustası, ilk manileri söyleyerek eğlence ortamına zemin hazırlamıştır:

“Muhtar Emmi gelsene,
Şu düğümü çözsene,
Yola çıktı maniler,
İcazeti versene.”⁵

Yukarıdaki mani, Diyarbakır’da bir mani ustası olmadığı zamanlarda yörenin ileri gelenlerinden biri olan muhtarın, mani söyleme geleneğini başlatmasının beklendiğini simgeler. Ayrıca bu mani, hoşça geçecek zamanın başlamasına hazırlık niteliğindedir.

Maniler, belli zaman ve mekânlarda söylenir. Diyarbakır’da bölge halkının eğlenmek amacıyla toplandığı zamanlarda söylenen maniler, mani söyleme geleneğinin nasıl başladığına dair bilgiler verir:

“Selamları alalım,
Ayrıları akıtalım,
Müsaade verirsiniz,
Maniler atışalım.”⁶

Manide geçen “müsaade verirsiniz.” ifadesinden mani söylenen ortamlarda, belli kurallar etrafında maniler söylendiği, “maniler atışalım.” ifadesinden de karşılıklı, atışmalı manilerin söyleneceği anlaşılmaktadır. Bu ortamlara, çeşitli yiyecek ve içeceklerin eşlik ettiği “ayranı akıtmak” sözleriyle vurgulanmaktadır.

Diyarbakır’da büyük aile evleri, yani yeni evlenen gençlerin büyüklerle oturduğu evler yaygındır. Zamanla bu anlayış değişse de eskiden erkek çocukları, evlendiği vakit ayrı bir eve yerleşmez; anne ve babasıyla yaşar. Hatta evden ayrılmayı istemek bile aileye saygısızlık sayılır. Bu nedenle, ev üstüne gelen gelinler olur. Birlikte yaşamının getirdiği zorluklar, kaynana gelin ilişkisine dayalı bazı manilerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Baskısı ve sevgisiyle oğlunu kontrol etmek isteyen kaynanalar ile ayrı bir ev özlemi çeken gelinler arasında söylenen maniler, zamanla şehir manilerinin eğlenceli türleri arasında sayılmıştır.

Diyarbakır’da, gelinler için söylenen mani olmasına rağmen kız analarının damat için söylediği maniler oldukça azdır. Bu maniler genellikle, kız isteme zamanında kızını övmek ya da damadı beğenmemek üzerine söylenmiştir. Bunun nedeni hem damat ile kaynananın ortak yaşam alanının olmaması hem de annenin oğlana, oğlanın da anneye bağlılığıdır. Oğlan evlendiği vakit; anne, bağlılığın azaldığını ve sevginin bölündüğünü düşünür. Bu nedenle, bu manileri söylemek için kaynananın özel bir sebebinin olmasına gerek yoktur. Bu manilerin içeriği genellikle; oğlunu kıskanan, başkasıyla

⁴ Azize Boğa, 25.09.2024

⁵ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

⁶ Fatih Kaya, 11.09.2024

paylaşmak istemeyen, gelini oğluna layık görmeyen kaynananın sitemli söyleyişleridir. Gelin de kaynananın evlilik birliğine müdahale eden, kıskanç, memnuniyetsiz biri olduğunu manilerle dışa vurmuştur. Gelin-kaynana manilerinde beddua içerikli söyleyişlere de sıklıkla rastlanılmaktadır.

“İki yüzük bir küpe,
Hele bakın şu tipe,
Kaynana olmak ister,
Oğlu daha sünepe.”⁷

Yukarıdaki mani, hem kaynana adayına hem de oğluna taşlama niteliğinde söylenmiş manilerden biridir. “Oğlu daha sünepe” ifadesi; oğlanın miskin, kılıbık ve pısırık olduğuna işaret ettiğinden genç kızın istemeyeceği bir damat özelliğidir. Bu nedenle genç kız, oğlunu evlendirmek isteyen kişiye, kaynana olmayı yakıştıramamaktadır. Mani, söylendiği zamandan sıyrılarak eğlence ortamlarını süsleyen maniler arasına girmiştir.

Gelin kaynana konulu manilerde taraf tutmalara da rastlanır:

“Su koydum bardağa,
Gül koydum ortasına,
Kaynana kurban olsun,
Gelinin tırnağına.”⁸

Yukarıdaki mani, gelin kaynana atışmasında gelin tarafını tutan manilerden biridir. Eskiden gelinler; kaynanayı memnun etme, ev/çocuk sorumluluğu, bazı haksızlıklara sabretme noktalarında toplumca mağdur olan kişi olarak görülürdü; bu nedenle Diyarbakır’da göndermeli maniler, gelinden çok kaynana üzerine söylenmiştir.

Diyarbakır’da; ulaşım, iletişim ve sosyal aktivitelerin sınırlı olduğu zamanlarda, uzun kış gecelerinde, ramazan akşamlarında, bağda bahçede çalışırken genç kızlar çeşme başında, çamaşır yıkama günlerinde, hoşça vakit geçirmek için maniler söylemiştir. Bu manilerde bireyler; tasalarını, beklenti ve sitemlerini dile getirip hem rahatlamış hem eğlenmiş hem de sosyal ilişkilerini güçlendirmişlerdir. Söylenen maniler, kişilerin duygu ve düşünce dünyasını yansıtan şiirler olduğundan bireyler birbirlerinin dertlerini, özlem, beklenti ve olmazlarını daha iyi tanımıştır. Bu nedenle manilerin sosyal ilişkileri güçlendirdiği söylenebilir. Aşağıdaki maniler, Diyarbakır’da; çeşme başında, bağ, bahçe gibi yorucu işlerde çalışan, çamaşır yıkayan insanların çalışmaya ara verip hem dinlenmek hem eğlenmek hem de içini dökmek için söylediği maniler olup hoşça vakit geçirme işlevini örnekendir:

“Sofrada ekmek kuru,
Bahçede toprak kuru,
Döndüm baktım ne görem,
Evdeki herif kuru.”⁹

Yukarıdaki mani, mizahi içeriğiyle eğlenceli maniler arasında sayılabilir. Kocasının zayıflığını eğlenceli bir deyişle ifade eden kadın, dinleyenlerin eğlenmesini, hoşça vakit geçirmesini sağlamıştır.

⁷ Hediye Kelekçioğlu, 25.09.2024

⁸ Azize Boğa, 25.09.2024

⁹ Hediye Kelekçioğlu, 25.09.2024

Gençler, çalışırken dertlerini, sevinçlerini manilerle söyleyip birbirine içini döküp rahatlar. Konuya şu mani örnek verilebilir:

“Elime aldım neyi,
Durmaz içerim meyi,
Yar kaçalım der amma,
Babası köyün beyi.”¹⁰

Manide, sevdiğine sınıf farkı nedeniyle kavuşamayan genç, sevdiğini kaçırmamanın da çözüm olmadığını söyleyerek dert yandığı bir manidir.

Diyarbakır’da düğün, kına gibi eğlence odaklı törenler, eğlenme eğlendirme hoşça vakit geçirme işlevini örnekleyen manilerdendir:

“Kınayı getir ana,
Parmağın batır ana,
Bu gece misafirim,
Koynunda yatır ana.”¹¹

Yukarıdaki mani, kına gecelerinde gelinin etrafında dönerek ezgili bir şekilde söylenen, hoşça vakit geçirme işlevini destekleyen bir manidir.

Diyarbakır’da Ramazan akşamlarında bir araya gelen insanların içini ısıtan eğlenceli maniler söylenmiştir. Paylaşmanın ve beraberliğin en yoğun yaşandığı bu ayda, büyük iftar sofraları kurulur, çocukların heyecan dolu bekleyişi ile artan coşkuya eşlik eden ezgiler ve çalgılar eşliğinde eğlenceli maniler söylenirdi.

Ramazan’ın son gecesini hatırlatan bir söyleyiş olarak konuya şu örnek verilebilir:

“Tayyare uçar gider,
Söylenir mani biter
Uğurlar ola beyim,
Ramazan burda biter.”¹²

“Söylenir mani biter.” dizesinden hareketle ramazan boyunca manilerin söylendiği anlaşılmaktadır. “Uğurlar ola beyim.” ifadesi de Ramazan buluşmalarına eşlik eden mani söyleyişlerinin sonlandırıldığını düşündürmektedir.

Eskiden birbirini seven çiftlerin buluşma ve haberleşme imkânının oldukça zor olması, çiftler arasında mani söylemenin yaygın olma nedenidir. Özellikle kızlar, utangaç yapıları nedeniyle bazı gizlerini manilerle dışa vurabilmiştir. Söz verip dönmeyen, terk edip giden sevgili karşısında aşığın duyduğu üzüntü ve hayal kırıklığı ile çiftlerin duygu ve beklentilerini yansıtan bu maniler, dinleyicinin dinlemekten keyif aldığı söyleyişler olduğundan hoşça zaman geçirme işlevini desteklemiş ve zamanla yayılarak şehir eğlencelerini süsleyen maniler haline gelmiştir:

“Kuzuyu çoban bilir,
Bostanı bağban bilir,

¹⁰ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

¹¹ Özgür Aslan, 11.09.2024

¹² Azize Boğa, 25.09.2024

Sana olan sevdami,
Bir tek yaradan bilir.”¹³

Yukarıdaki manide âşık; kuzuyu çobanın, bostanı bahçıvanın bilmesi gibi, her konuda bir bilge/usta olduğunu, sevgisini ise sadece Allah’ın bildiğini söyleyerek sevgisinin büyüklüğüne ve gerçekliğine vurgu yapmıştır. Sevgililer arasında duygusal iletişimin en kısa yolu olan bu maniler, dinleyiciler için de dinlemesi keyifli söyleyişler olmuştur.

“Diyarbakır benusen
Kız sen neye gülisen
Dünya alem bili ki
Sen de beni sevisen.”¹⁴

Manide geçen “benusen”, Diyarbakır surlarını oluşturan, hikâyesiyle de ünlü burçlardan biridir. Mani, ben ve sen anlamını çağrıştıran cinaslı bir söyleyiş ile iki sevgilinin sevdasını dile getirerek eğlenme işlevini desteklemiştir. Aynı zamanda kent hafızasında yer edinen bir hikâyeye gönderme yaparak toplumsal değerlere destek verme işlevini de ortaya koymuştur. Bu yönüyle, Bascom’un işlevsel halk bilimi unsurlarının birbirini tamamlayan ve destekleyen yönünü kanıtlar niteliktedir.

Mani söyleyen kişi; alay, sitem ve kızgınlıklarını da mani aracılığıyla dile getirir. Bu maniler, kişiyi rahatlatan ve hoşça vakit geçirmesine fırsat veren söyleyişlerdir. Konuya şu mani örnek verilebilir:

“Ay güneşi görmüyor,
Kara bahtım gülmüyor,
Bin ah işitti amma,
Yar günahın bilmiyor.”¹⁵

Manide, sevgiliye duyulan sitem dile getirilmektedir. Normal şartlarda Ay ve Güneş’in birbirini görmediği gibi âşıkın kara bahtı da hiçbir zaman gülmeyecektir. Âşık, sevgiliye binlerce kez ah etse de vefasız ve kaygısız sevgilinin bunu anlamadığına yanmaktadır. Mani, kişinin üzüntü ve sitemini dile getirerek hoşça vakit geçirme işlevini destekler.

Sevgililer arasında istek ve dileklerin dile getirildiği, manilerin iletişim gücünü kanıtlayan ve güçlendiren manilere de rastlanılır:

“Kız seni almaya geldim,
Halin sormaya geldim,
Eller seni görmeden,
Nişan takmaya geldim.”¹⁶

Mani icra eden kişi, aşkını dillendirmeden yüzükle taçlandırmak istemekte olup bu durum, üçüncü dizeden anlaşılmaktadır. Sözlü ezgiler eşliğinde söylenen mani, eğlendirme işlevini desteklemektedir.

¹³ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

¹⁴ Özgür Aslan, 11.09.2024

¹⁵ Azize Boğa, 25.09.2024

¹⁶ Hediye Kelekçioğlu, 25.09.2024

Köylerde sevgililerin buluşma yerleri bağ, bahçe ve bostanlardır. Aşağıdaki manide, sevgiliyle buluşma isteği, mani aracılığıyla iletilir:

“Bağa gel bostana gel,
Zülfini destele gel,
Eğer anan koymisa,
Sen seni hastele gel.”¹⁷

Sevgililerin, ailelerin engelleri nedeniyle buluşmasının kolay olmadığının vurgulandığı manide, hastalanma bahanesi çare olarak düşünülmüştür. Söz konusu mani, söyleyişi ve içeriğiyle dinleyicinin dinlemekten haz duyduğu, eğlenme işlevini güçlendiren bir manidir.

Diyarbakır’da en geniş söylenme ve seslenme sahasına sahip olan maniler, eğlenme ve hoşça vakit geçirme işlevindeki manilerdir. Sosyal ihtiyaçtan en fazla beslenen bu maniler, zaman zaman diğer halk bilimi işlevlerini de destekler nitelikte olmuştur. Örneğin, eğlenceli bir maninin mısralarında geçen tarihi ya da kutsal bir mekân dillendirilerek söz konusu kültürel değerler korunmuş, böylece eğlenme işlevi toplumsal kurumlara ve törelere destek işleviyle tamamlanmıştır. Gelin kaynana manilerindeki beddua niteliğindeki deyişler, eğlendirme ve protesto işlevini birleştiren manilerin olduğunu kanıtlar.

2.2. Diyarbakır Manilerinin Toplumsal Kurumlara Ve Törelere Destek Verme İşlevi

Bölgeden bölgeye, yöreden yöreye değişen kültür, manilerin muhtevasını da o bölgenin beğeni, tepki, değer ve kabulleriyle şekillendiren bir tür haline getirmiştir. Diyarbakır manilerinde, bazı değerler ile örf ve gelenekler öylesine halk yaşayışının bir parçası haline gelmiştir ki, manilerde anılarak nesiller boyu söylenmeye ve yaşatılmaya değer görülmüştür. Halk bilimi ürünlerinde yer verilen bazı ritüel, yaşam tarzı, toplumsal tercihler bir bakıma toplumca benimsendiği için manilerle desteklenmiştir. Kuşaktan kuşağa söylenerek genç nesillere ulaşan bu maniler, toplumsal kurum ve törelere katkı sunma işlevini örtük ve açık bir şekilde gerçekleştirmektedir:

“Gurbet el ayaz olur,
Suyu içilmez olur,
Kardaşı olmayanın,
Bir kolu eksik olur.”¹⁸

Yukarıdaki mani, Diyarbakır’da erkek kardeşin hem birey hem toplum için önemli bir kültürel sembol olduğunu örnekler. Eskiden insanoğlu, kavgasını bilek gücüyle çözmeye çalışırdı. Belki de bu yüzden erkek kardeş, kişiye özgüven ve güç kazandıran bir değerdi. Kişilerin erkek kardeş sayısı, övünç kaynağı olarak görülürdü. Manilerde de karşımıza çıkan bu değer, törelere destek verme işlevine katkı sunar.

Diyarbakır kültüründe yaygın bir anlayış olan kardeşler arasındaki evlenme sırasının önemine de dikkat çekilmiştir:

“Yolum ıraktır derim,
Yaşım ufaktır benim,
Yar beni istese de,
Sırada ablam gelin.”¹⁹

¹⁷ Azize Boğa, 25.09.2024

¹⁸ Fatih Kaya, 15.09.2024

¹⁹ Azize Boğa, 25.09.2024

Geleneğe göre kız kardeşler arasında evlenme sırası, büyükten küçüğe doğrudur. Erkek çocuklarda da büyükten küçüğe anlayışı vardır ama oğlan ablasından önce evlenebilmektedir. Bazı aileler, küçük kıza görücü bile kabul etmezken; olur da kız ablasından önce evlenirse, abla “evde kalmış kız” konumuna geçmektedir. Manilerde karşımıza çıkan bu anlayış, toplumsal kurumlara ve törelere destek verme işlevini örneklendirmektedir.

Manilerde annenin, denge ve güç unsuru olarak önemine değinilir:

“Ana evde yoh ise,
Evladı öksüz ise,
Bin baba da içerde,
Zifri karanlık ise.”²⁰

Anne; her daim şarkılarda, şiirlerde, türkülerde; eli öpülesi, bağı yanık kişidir. “Anne arketipinin özellikleri "annelik" ile ilgilidir: dışının sihirli otoritesi; aklın çok ötesinde bir bilgelik ve ruhsal yücelik; iyi olan, bakıp büyüten, taşıyan, büyüme, bereket ve besin sağlayan; sihirli dönüşüm ve yeniden doğuş yeri; yararlı içgüdü ya da itki; gizli, saklı, karanlık olan, uçurum, ölümler dünyası, yutan, baştan çıkaran ve zehirleyen, korku uyandıran ve kaçınılmaz olan.” (Jung. 2005: 22) Çocuk için bu kadar çok anlamı içinde barındıran annenin olmadığı bir ev, işgal edilmiş bir yurt gibidir. Babanın varlığı bir evi yuva yapmaya yetmezken annenin varlığı ve yokluğu Diyarbakır manilerinde yuva simgesiyle betimlenmiştir. “Etnolojideki anne figürü az çok evrensel olsa da, bu imge bireysel deneyimde hayli değişime uğrar. Burada kişi, annenin görünüşe göre muazzam boyutlardaki öneminden etkilenir önce. Kişilikçi psikolojide bu figür o kadar ön plana çıkar ki, bilindiği gibi, kişilikçi psikoloji, hiç olmazsa kuramsal olarak bile kişisel annenin ötesine geçememiştir.” (Jung, 2005: 23) Manide, annenin öldüğü, evi terk ettiği vb. sebeplerle olmadığı zamanlarda evin hiçbir işlevinin kalmadığına vurgu yapılmaktadır. Annesiz evlatların öksüz kaldığı ve evin duvar yığını haline gelerek yuva özelliğini kaybettiğine gönderme yapılır. Son olarak bin tane baba evde olsa da o ev yine zifiri karanlıktır diyerek babanın değil annenin evin ocağını tütüren figür olduğu vurgulanır.

Manilerde âşıkların, halkın duygularına temsilci olmasına da değinilir:

“Veysel ağlatır sazı,
Susmaz dilim avazı,
Ölmeye ant içmişem,
Görmem artık bu yazı.”²¹

Yukarıdaki manide; Türk edebiyatının değerli âşıklarından olan Âşık Veysel, saz çalmadaki ustalığına dem vurularak anılmıştır. Âşık Veysel, tüm yurttaki olduğu gibi Diyarbakır halkında da derin izler bırakmış bir âşıktır. Diyarbakır’da, topluma mal olmuş değerler ile yerel anlamda şehir efsanelerini süsleyen kültürel ve dini şahsiyetlerin anıldığı, toplumsal değerlerimizin sürdürülebilirliğine katkı sunan manilerin bir örneğini teşkil eden bu mani, toplumsal kurumlara ve törelere destek verme işlevini destekler niteliktedir.

Diyarbakır’dan derlenen manilerde şehrin farklı perspektiflerini öne çıkaran manilere de rastlanılmıştır:

“Malabadi Köprüsü,
Sevdanın bir öyküsü,

²⁰ Nuriye Kaplan, 03.09.2024

²¹ Özgür Aslan, 11.09.2024

Burda başladı amma,
Bitmez Bad'ın türküsü.”²²

Yukarıdaki manide, Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde yer alan, hikâyesiyle de dikkat çeken Malabadi Köprüsü anılmıştır. Hikâyede, iki uzak kıydan birbirini seven âşıklardan biri, yüzerek öteki kıyıya geçmeye çalışır ve bir daha hiçbir kıyıya çıkamaz. Sevdiğini kaybetmenin acısıyla yanan Bad'ın, kıyıları birleştirmek için köprü yapması anlatılır. Malabadi Köprüsü için Bad Köprüsü de denmiştir. Mani burada, şehir kültüründe yer etmiş bir değerın taşıyıcısı işlevindedir.

Maniler, halkın geleneğe bağlı ritüellerini ve inanışlarını yansıtır. Diyarbakır manilerinde konuya şu şekilde yer verilir:

“Çaput bağladım dara,
Düşündüm kara kara,
Yardan ayrılmayaydım,
İnanmazdım nazara.”²³

Manide, Diyarbakır şehir kültüründe kutsal olan ağaca çaput bağlayıp dilek dileme geleneği anlatılır. “Türk hayatında ağaç, orman ile bağlı inançlar, Ana-yurt'tan Anadolu'ya gelen atalarımız tarafından burada, her yerleşim alanına kadar yayılmış görünüyor. Yayılmanın varlığını, onların günümüzde de kendilerini yaşatmalarından anlıyoruz. Diyarbakır'da, Sin ve Sidaş (Sindaş) adlı iki kardeşin türbesi çevresinde bulunan ağaçlara dokunulmaz. Dallarından kıranların öküz gibi böğürerek öleceğine inanılır.” (Kalafat, 2010: 176) Ağacın kutsallığı insanlığın kökenini oluşturan mitolojik aidiyete bağlanabilir. Ağacı kökünden kesmenin hem yasak olmasını hem de uğursuzluk getirdiğine inanılmasını insanın atasına bağlılığı olarak yorumlamak yanlış olmayacaktır. Çaput bağlama, şehirde genellikle genç kızların ve hamile kalmak isteyen kadınların sıklıkla başvurduğu bir inanç motifidir. Avcılık ve göçebelik kültüründen gelen insan, doğayla mücadele ederken aynı zamanda doğadaki çeşitli nesnelere anlamlar yüklemiştir. Gövdesi, kökü, yaprakları ve meyvesiyle dünyevî hayattaki bütün imkânlarla kavuşmuş görünen ağaç, insanoğlu için ilham verici olmuştur. “Yakut Türkleri, güz avına çıkmadan önce, orman iyesine sundukları yağı ve eti ateşe atarlar. Onu, çeşitli hediyelerle memnun etmeye çalışırlar. Böyle yaparlarsa, avlarının bereketli geçeceğine inanırlar. Bu yüzden, ağaçlara renkli çaputlar, bezler ve kıymetli kürkleri bağlayıp, ilk avın şeklini de ağaç gövdelerine çizereklerdi.” (Kalafat, 2010: 174) Çaput bağlamanın şans getirme dileğiyle bağlandığı, ağaç gövdelerine çizilen av şeklinin ise teşekkür ve minnet duygusunun bir tezahürü olduğu söylenebilir.

Bu mani, toplumsal inanç değerlerini destekleyen işlevdedir. Manide, toplumda sıkça görülen olumsuz durumları nazara bağlama anlayışının bir örneği görülür. Şehir kültüründe nazardan korunmak ve nazarın tesirini kırma yöntemlerinden biri de dilek dileyip dua etmek olduğuna inanıldığı için halk arasında çaput bağlama geleneği yaşatılır.

Diyarbakır manileri arasında aile kurma yolunda gençleri teşvik edici ve destekleyici manilere de değinilmiştir:

“İki gönül bir olsun,
Bahçeleri gül dolsun,
Kız oğlanla birlikte

²² Azize Boğa, 25.09.2024

²³ Azize Boğa, 27.09.2024

Bir yastıkta pir olsun.”²⁴

“Diyarbakır illeri,

Üç ileri bir geri,

Çeyizin tez hazırla,

Kızın Artvin’e gidi.”²⁵

Çeyiz hazırlama ile başlayan evlenme süreci; dua, dilek, temenni ve öğütlerle manilere konu olmuştur. Diyarbakır manilerinde, toplumsal bir kurum olan aile kurumunun önemi, manilerin destekleyici işleviyle korunmuştur.

Ramazanda söylenen bazı maniler, dini öğretilerle toplumsal inanç ve değerleri yaşatma eğilimindedir. Bu manilerde, genç kuşağa birtakım İslam bilgilerin manilerle verilmesinin hem eğlenceli hem de hem de didaktik yönü olduğu görülür. Bu manilerden birine şu örnek verilebilir:

“Dua eder yürekler,

Şahidimdir melekler,

Teravihi kılınca,

Başka atar yürekler.”²⁶

Söz konusu mani; Ramazan akşamlarında, iftardan sonra eğlenmek, hoşça vakit geçirmek isteyen bölge halkının söylediği manilerdendir. Bu mani, hem eğlenme hem de toplumsal değerleri yaşatma işlevini destekler. Dua etmek, namaz kılmak ve inanmanın getirdiği manevi huzura vurgu yapan mani, Ramazan ayındaki manevi huzura dikkat çekmektedir. Dua etmek, teravih namazı kılmak gibi ibadetlerin kişiyi iç huzura kavuşturduğu anlaşılmaktadır.

Diyarbakır’da; kardeş ve ana gibi aile kurumunun temel fertleri, kardeşler arasındaki evlilik sırası gibi toplumsal kabuller, nazar gibi inanç sembolleri, hikâyesi ya da bıraktığı etkiyle toplumun dokusuna sızmış bazı şahıslar ve yapılar, manilerde anılarak sahip çıkılan yaşatılmaya değer unsurlar olarak görülmüştür. Değişmesi oldukça zor olan kültür ve inanç değerlerini kuşaktan kuşağa taşıyan bu maniler, toplumsal kurumlara ve törelere destek verme işlevini açıklar. Bu maniler, genellikle aile büyükleri tarafından söylenen manilerdir.

2.3. Diyarbakır Manilerinde Eğitim ve Kültürün Genç Kuşaklara Aktarılması İşlevi

Halk bilimi ürünleri, kültürü yaşatma ve kuşaktan kuşağa taşıma işleviyle hem toplumsal değer ve inançları ayakta tutmuş hem de süregelen nesli, manevi anlamda besleyip geliştirmiştir. Bireyler, atalarının mani mısraları arasına sızan değerlerini maniler aracılığıyla benimsemiş ya da pekiştirmiştir. Bu didaktik dörtlükler, kimi zaman toplumsal kimi zaman yerel değerlerin yerleşmesine ve kökleşmesine ön ayak olmuştur. Manilerin konuşmaya dayalı ürünler olması daha hızlı yayılmasını sağlamış, böylece atalarımızın mesaj ve öğütleri ile nesiller düşünmeye teşvik edilmiştir. Diyarbakır manilerinde, eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevi uyarı, tavsiye ve öğüt niteliğinde görülmektedir:

“İyiyle her kişi,

Kötüyle er kişi,

²⁴ Müzeyyen Akın, 16.08.2024

²⁵ Azize Boğa, 25.09.2024

²⁶ Azize Boğa, 25.09.2024

Bin yıl yaşasa kişi,
İlla ölümdür işi.”²⁷

Söz konusu manide, iyi olan kişiyle herkesin geçinebildiği; fakat kötüyle sadece er kişinin geçinebileceği söylenerek kişi, er olma yoluna dolaylı bir şekilde çağrılmıştır. Manide, ölümün kaçınılmaz son olduğu, bin yıl yaşasa bile her kişinin öleceği söylenerek; ölümün hatırlanması, unutulmaması nasihat edilmiştir.

Konuya şu mani de örnek verilebilir:

“Yaşım olmuş yetmiş,
Bilirim işim bitmiş,
Çok bağlanma dünyaya,
Bakarsın herkes gitmiş.”²⁸

Yukarıdaki manide, halk arasında sıklıkla söylenen “Yaş yetmiş iş bitmiş.” atasözünü destekleyen bir söyleyiş hâkimdir. Mani, dünyaya dalmış ve ölümü unutmuş insanlara büyüklerin yaptığı bir uyarı ve nasihat niteliğindeki işlevsel bir manidir.

Farklı bir mani şöyledir:

“Analar garib olur,
Bağrı hep yanığ durur,
Cennete yol isteyen,
Anadan dua bulur.”²⁹

Manide, annelerin kıymetinin bilinmesi gerektiği öğütlenir. İlk iki dize anneye toplumsal bakışın bir tasviri olup son iki dizeyi daha işlevsel hale getirmiştir. Toplum kültüründe bazı öğretilerin dini inançlarla bağdaştırılarak sunulması manilerde de görülmektedir. Bu manide, cennet ve dua kavramları, verilen öğüdün inanç unsuruyla desteklendiğini açıklar.

Ataların nasihat ve öğütleriyle harmanlanan manilerde, hayat şartlarına göre bireyin yönlendirilmesi söz konusudur.

“Sarı fistan giyersin,
Düğünde baş çekersin,
Küçük lokma yersin de,
Büyük laflar edersin.”³⁰

Yukarıdaki manide; sarı fistan giymek, düğünde baş çekmek ve küçük lokma yemek ifadeleri eleştirel bir göndermedir. Kişiye her şeyi layıkıyla yapmayı bildiğini ama büyük laf etmekten geri kalmadığını anlatır. Mani, büyüklerin genç nesillere büyük konuşmamak gerektiği yolundaki öğretisini içermektedir.

Aşağıdaki manide, şükretmeyi bilmenin önemine değinilir:

²⁷ Azize Boğa, 15.08.2024

²⁸ Özgür Aslan, 11.09.2024

²⁹ Gülizar Kaplan, 06.10. 2024

³⁰ Gülizar Kaplan, 07.10.2024

“Giderem yolum dardır,
Sinem eyvanı bağıdır,
Ben kazanam yar yesin,
Yeter ki bu can sağdır.”³¹

Bu mani, can sağlığının kıymetini bilmeyen birtakım küçük meseleleri kendine dert eden kişiye tavsiye niteliği taşır. İlk dizede, yolu dar olsa da gönlünün kapladığı alanın bağ gibi olduğu söylenerek şükür edilir. İkinci dizede ise maddi değerlerden önce sağlığın önemine dikkat çekilir.

Konuya şu mani de örnek verilebilir:

“Ataşı köz öldürür,
Sürmeyi göz öldürür,
Yiğidi kılıç kesmez
Bir acı söz öldürür.”³²

Yukarıdaki maniye göre, yeryüzündeki her şeyi bozan, öldüren, niteliğini işlevsizleştiren bir takım karşıt unsurlar vardır. Nasıl ki suda yaşayan bir canlı için karanın ölüm olması mümkünse, doğanın her noktasında da böyle bir işleyiş vardır. Ateşin zamanla köz haline gelmesi, ateşin biteceğine; göze sürülen sürmenin zamanla tükenmesi her şeyin bir son yaşayacağına işaret eder. Yiğit kişinin de öyle kılıçla darbeye gerçek anlamda ölmeyeceğini ama er kişi için bir acı sözün, tüm düşmanlardan daha etkili bir silah olacağını vurgular.

Maniler, genel yargılara bağlı mesajlar da verir:

“Yanar amma,
Ataş değil,
Dönmez amma,
Öldü değil.”³³

Manide, belli kalıp yargıların her zaman doğru olmadığı dolaylı olarak ima edilmiştir. Yanan bir şeyin ateş olması, dönmeyen birinin ise ölmüş olması beklenir. Oysa burada; ateşe benzetilen bir yürek ve ölmediği halde dönmeyecek olan sevgiliye gönderme yapılırken aslında belli kalıpların kırılması gerektiği de vurgulanmıştır.

Konuya şu örnek de verilebilir:

“Varındır,
Dünya âlem yarındır,
Yokundur,
Külhan damı yolundur.”³⁴

Yukarıdaki mani, sembolik anlamlar taşımakta olup genç kuşaklara bu dünya ile yetinmemeyi, inanç unsurlarıyla yoğrulmuş bir gelecek oluşturmayı öğütler.

³¹ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

³² Azize Boğa, 25.09.2024

³³ Azize Boğa, 25.09.2024

³⁴ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

Atasözleri, atalarımızın yaşam tecrübeleriyle oluşturulmuş kalıplaşmış sözlerdir. Genç nesilleri uyarmak, öğüt vermek hayata yönelim ve bakışlarını kolaylaştırmak için sıklıkla söylenen bu sözler, manilerde de karşımıza çıkarak kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevini desteklemiştir. Atasözlerinin yer aldığı manilere şu örnek verilebilir:

“Dil var kilit tutmaz,
Söz çıkar yeri dolmaz,
Boğaz dokuz boğumdur,
Dil sermaye sayılmaz.”³⁵

Bu manide, “Boğaz dokuz boğumdur.” atasözü ile kişilerin konuşurken söyleyeceği kelimeleri düşünerek seçmesi gerektiği, karşı tarafı incitecek söz kullanmamak için kullandığı kelimelere dikkat etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ağızdan çıkan sözün telafisi mümkün olmayan olaylara neden olacağı vurgulanmıştır. Ayrıca manide “Dil sermaye sayılmaz.” ifadesi, “Akıl kişiye sermayedir.” atasözünü çağrıştırmaktadır. Akıl, kişiyi her alanda kalkındıran bir unsur iken dilin sermaye sayılmaması, kişiyi düşürecek kötü durumlara bağlandığı söylenebilir.

Bazı manilerde, toplumsal tanımların belli niteliklerle içi doldurularak kültürün aktarılması işlevi ön plana çıkarılmıştır. Bu tanımlardan birine, şu mani örneği verilebilir:

“Dünya derdi çok olur,
Tantanası pek olur,
Çekenler avrat olur,
Çekmeyen berbat olur.”³⁶

Manide, kadının dünya düzenindeki çetin olan koşullarına bir de toplumsal baskı eklenince birtakım sorumluluk ve vazifelerine gönderme yapılarak bu zorluğa göğüs gerenlerin avrat olacağına diğerlerinin ise berbat olacağına dikkat çekilmiştir. Avrat, toplumda yerine göre kadınlığı, üremeyi, mertliği ve sadakati kusursuz bir şekilde yerine getirmeyi ifade eder. Bu nedenle bu ifade kadın için övgü olarak kabul edilebilir.

Diyarbakır’da eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevini destekleyen maniler genellikle, yanlış bir davranış karşısında gençlere öğüt vermek ve onları uyarmak isteyen büyüklerin sıklıkla başvurduğu kısa şiirlerdir. Belli kalıpların yıkılması, annelerin kıymetini bilmek, şükretmeyi öğrenmek, sağlığın ve yaşın değerini bilmek, büyüklere saygı göstermek, büyük konuşmamak, doğru yoldan ayrılmamak, ölümü hatırlamak gibi konularda bu işlevi destekleyen maniler söylenmiştir. İcra eden kişiler genellikle; aileler, büyükler, bilge ve saygın kişiler olmuştur. Diyarbakır manilerinde eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması ve toplumsal kurumlara ve törelere destek verme işlevindeki maniler zaman zaman birbirini tamamlamıştır. Örneğin; annelerle ilgili ve büyüklere saygı gösterme konusunda yazılan maniler, toplumun değişmez kök değerlerini oluşturduğundan her iki işlevi de kapsayan manilerdendir.

2.4. Diyarbakır Manilerinin Toplumsal ve Kişisel Baskılardan Kurtulma İşlevi

Halk bilimi, toplumun iç dünyasındaki çatışmalarının söze döküldüğü yerde başlar ve bu ürünlerin kaynağına inmeye çalışarak toplumun değer ve yargılarının analiz edilmesine yardımcı olur. Bireyler; toplumun sakındığı, ayıpladığı, dışladığı, baskıya maruz kalan duygu ve davranışlar ile kalıp yargıları içsel olarak muhafaza etmeye çalışsa da bilinçaltında yer eden bu duygu ve düşünceler

³⁵ Azize Boğa, 25.09.2024

³⁶ Azize Boğa, 25.09.2024

toplumsal çizgilerden zaman zaman sıyrılarak kurtulmayı başarır. Böylece, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevini destekleyen bir işleve dönüşür.

Kişinin aile ortamında doğrudan dile getiremediği; öfke, sitem ve yaşadığı haksızlık, kişide baskı oluşturan duygu ve düşüncelerdir. Özellikle küçük yaşta evlendirilen çocukların, sevmediği kişilerle evlendirilen kızların ve oğlanların bu duruma boyun eğse bile bunu dillendirdiğini örnekleyen maniler vardır. Bu nedenle mani dizelerinde kişilerin bu öfke ve sitemini görmek mümkündür, kişisel baskılardan kurtulma işlevine hizmet eden bu maniler bölgede aile ilişkileri ve aile kurumunun psikolojik ve sosyolojik yönünü de ortaya koyar:

“Aman babam aman,
Bir dert verdin ki yaman,
Küçücük yaşta beni,
Bir pula sattın babam.”³⁷

Yukarıdaki manide kız/oğlan çocuğunda erken yaşta evlendirilmenin yarattığı öfke ve sitemin mani söyleyişine döküldüğü görülmektedir. Bu manilerde, evlendirilmelerin yaşça denk olmayan biriyle ya da başlık parası gibi karşılıklı anlaşmalarla gerçekleştiği görülür. Sese ve davranışa yansımayıp söyleyişle açığa çıkan bu ifadeler, toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevindeki manileri örnekler.

Konuya şu örnek de verilebilir:

“Elim Kuran’a bastım,
Yüzüm pedere astım,
Şerbetim içilmezse,
Bu cana olur kastım.”³⁸

Yukarıdaki mani; anne/baba için söylenmiş diğer manilere göre, boyun eğip kabullenmek yerine duygusal ve davranışsal tepki içermektedir. Diyarbakır’da “şerbet içmek”, evliliğe giden yolda atılan ilk ciddi adımdır. Manide, evlilik yolunda ciddi adım atmak isteyen bir gencin bu arzusuna ulaşmak için “Kuran’a el basmak” ve “şerbet içmek” gibi bazı dinî ve toplumsal simgeleri kullandığı görülür. Bu yönüyle toplumsal kurumları ve töreleri destekleme işlevini de destekleyen bir manidir. “Yüzünü pedere asmak” ifadesi ile kişi ilk somut tepkisini vermiştir. Son dizedeki uyarı, kişisel ve toplumsal baskıların sonucuna gönderme niteliğindedir.

Diyarbakır’da söylenen beddua niteliğindeki maniler, toplumsal ve kişisel baskıdan kurtulma işlevini destekleyen maniler sınıfında değerlendirilebilir. Çünkü beddua; kişinin başta kendisine olmak üzere, yapılan haksızlıklar karşısında söylediği yıkıcı söylemlerdir. Bu maniler, genellikle inanç motifine yaslandığından kişiye duygusal ve psikolojik rahatlık sağlayan ve kişisel baskıdan kaçmaya hizmet eden söyleyişlerdir. Konuya şu örnekler verilebilir:

“Kısıldı bek tellerim,
Seni erim bellerim,
Ömür billah yakanda,

³⁷ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

³⁸ Hediye Kelekçioğlu, 25.09.2024

Olur vallahi elim.”³⁹

Yukarıdaki mani; Diyarbakır’da eşler/sevgililer arasında en çok söylenen manilerdendir. Manide “erim bellerim” deyiimi, sadakati çağrıştırır. Son dizede, “elim yakanda” ifadesi ise inanç sembolüdür; kişinin uğursuzluklarla dolu bir ömür geçirmesini temenni ederek kişisel baskıdan kurtulma işlevini örneklendiren bir söyleyiştir.

“Diyarbakır konağı,
Söndü yanmaz ocağı,
Beni yardan koyanın,
Tütmesin heç ocağı.”⁴⁰

Yukarıdaki manide geçen “ocağı tütmek” deyiimi, Diyarbakır manilerinde sıklıkla kullanılır. Evliliği, huzuru, evladı, uzun ömrü, ölümü simgeleyen ocak; dua ve beddua içerikli manilerin ana kavramlarından biri olmuştur. Bu manide; ilk iki dize, maniye icra eden kişi için Diyarbakır’ın taşıdığı anlamı, diğer bir deyişle söndü ocağı ifadesi, kendi yalnızlığına ve huzursuzluğuna göndermedir. Bu sebeple maninin devamında, yaşadığı ayrılığa sebep olanlara yönelik ettiği beddua, işlevsel halk bilimi unsurlarından toplumsal ve kişisel baskıdan kurtulma işlevini örnekler.

Diyarbakır manilerinde çok sık rastlanmasa da genellikle gençlerin söylediği, toplumca ayıp/günah sayılan ve cinsellik içeren duygu ve düşünceler mani söyleyişleriyle açığa çıkmıştır. Bu maniler, toplumca bastırılmış ama gün yüzüne çıkma fırsatı bulabilmiş toplumsal baskı işlevini örnekleyen manilerdir:

“Gerdanın aktır paktır,
Sarması bana haktır,
Düğünü bekle deme,
Koynum epey sıcaktır.”⁴¹

Yukarıdaki mani, sevgililer arasında tutkuyla söylenmiş manilere örnektir. Bu manilerde, genellikle kadının fiziksel güzelliğine ve cazibesine vurgu yapılırken cinselliği andıran söyleyişler bulunur. Toplumda kavuşma günü olarak kabul edilen düğün, sevgililer için kavuşmayı öteleyen bir engel olarak görülür. Mani, bu yönüyle toplumsal baskılardan kurtulma işlevini örneklendirir. Gençlerin bir araya gelmesi için düğünü beklemesi, manilerin törelere destek verme işlevini de destekler.

Toplumda yasaklanan söz ve davranışlar da bu kuram dâhilinde ele alınabilir:

“Tuttum incecik beldi,
Nefesi azgın yeldi,
Hem öptüm hem okşadım,
Ona bana az geldi.”⁴²

Manide, sevgililer arasında toplumca ayıp sayılan söyleyişlerin yansıması örneklendirilmiştir. Manide yer alan ince bel ifadesi, ikinci ve üçüncü dizelerin etkisiyle cinsel bir anlama dönüşmüştür.

³⁹ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

⁴⁰ Azize Boğa, 25.09.2024

⁴¹ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

⁴² Müzeyyen Akın, 14.08.2024

Toplumca söylenmesi hoş karşılanmayan bu dörtlük, toplumsal baskıdan kurtularak söyleyişe dönüşmeyi başarmıştır.

Maniler; umduğu evliliği yapamayan, hayal kırıklığına uğramış genç kızların yakınmalarını de dile getirir. Bu maniler, yaşadığı çaresizliği mani mısralarına yansıtarak hissettiği ve dile getiremediği kırılganlık ve pişmanlığı toplumsal ve kişisel baskılardan kurtararak söylemeyi başaran deyişlerdir. Konuya şu örnek verilebilir:

“Talihim kara imiş,
Eloğlu maraz imiş,
Bahtım bana gülmedi,
Taht bana mezar imiş”⁴³

Manide, taht sözcüğü ile eloğlu ifadelerinin birlikte kullanımı evliliği çağrıştırmaktadır. Evlilikten yana yüzü gülmeyen genç kız, bahtına ağlamakta ve bunu söyleyişe dökerek toplumsal ve kişisel baskılardan kaçmaktadır.

Bazı manilerde toplumsal yargıların baskı oluşturduğu ve kişinin bu yargıya göre şekil alması beklenir:

“Saldım haber dört bucak,
O yar bana varacak,
Seni almaya gelen,
Adın çıkmış sanacak.”⁴⁴

Manide, “adı çıkmak” deyiminin toplumsal baskı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Âşığın sevdiği kızı aşıkâr etmesi, âşık için oldukça cazip bir durumdur çünkü sevgiliyi sahiplenmiş ve onun evliliğe giden yollarını tutmuş olur. Ama bu durum kadın için, özellikle de sevmediği zaman, istenen bir durum değildir; çünkü kadın biriyle anıldığı vakit görücüleri azalmaktadır.

Diyarbakır manilerinde; kişilerin toplumsal kalıplara aykırı duygu ve düşünceleri, davranışlara yansımaya bile, söze dökülerek manilerin toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevini ortaya koyar. Toplumun karşı çıktığı, yasakladığı, ayıp ve günah saydığı bir takım duygu, düşünce ve davranış; kişinin kaçıp sığındığı bir alan olan manilerde gün yüzüne çıkarak bireyi zihinsel olarak da rahatlatır. Diyarbakır’da bu işlevi destekleyen maniler genellikle, aile baskısı ile toplum kuralları arasında sıkışan kesim tarafından söylenmiştir. Ayıplanma ve dışlanma korkusu nedeniyle söylenme sahası en dar manilerdendir.

2.5. Diyarbakır Manilerinin Protesto İşlevi

İlhan Başgöz, William R. Bascom’un işlevsel halk bilimi kuramına “protesto” işlevini ekleyerek halk bilimi ürünlerinin beşinci bir işlevine dikkat çekmiştir. Protesto işlevi; toplumdaki bozuk düzene, sınıf çatışmasına bağlı yaşayışa, değişmeye direnen kurulu işlevsiz düzene, kalıp yargılara bir başkaldırı niteliğinde söylenen folklor ürünlerinin işlevini destekler. Diyarbakır’da kişisel çıkarların toplumsal değerlerle çatıştığı yerde, folklor mahsullerinin bir kavga niteliğinde söyleyişe dönüşerek protesto işlevine hizmet ettiği görülmektedir. Bireysel ve toplumsal haksızlığa uğramanın yarattığı öfke sonucu söylenen manilerin de Başgöz’ün işlevsel halk bilimi unsurlarının beşincisi olan protesto işlevine katkı sağladığı söylenebilir. “Ortak yaşamın sonucu olarak ortaya çıkan ve hayatın aksayan yönlerinin toplum yaşamındaki eksik veya yanlışlıkların dile getirilmesi şeklinde ifade edilen bu eleştiri tarzında, toplumların duygu ve düşünce dünyalarında kurguladıkları değer yargılarına ters düşen durum, düşünce

⁴³ Özgür Aslan, 11.09.2024

⁴⁴ Nuriye Kaplan, 03.09.2024

ve uygulamalara karşı, tavır koyma söz konusudur.” (Demirtaş, 2019: 85) Bölgede genellikle ekonomik sisteminin toprağa dayandığı dönemlerde sınıf çatışmasının daha belirgin olduğu ve ezilen kişilerin söylediği manilerin bu işlevi örneklendirdiği görülmektedir. Bu maniler, bölge halkının yaşamayı hayal ettiği düzene bir gönderme ve aykırı olan sisteme bir eleştiri niteliğindedir.

“Geçti bahar yaz oldu,
Hak bize hayal oldu,
Bir avuç toprak için,
Bu dünya talan oldu.”⁴⁵

Yukarıdaki manide, “hak” kavramına duyulan özlem protestoya dönüşmüştür. İnsanların küçük çıkarlar uğruna büyük haksızlıklara uğradığı, dünyadaki düzenin ve değerlerin yok olmaya maruz bırakıldığını anlatan mani, işlevsel halk bilimi kuramının protesto işlevini örneklendirir.

“Kadıya haber saldı,
Alnıma kara çaldı,
Kadı hükmüm vermedi,
Hükmüm mahşere kaldı.”⁴⁶

Yukarıdaki manide, alnına kara çalınan yani iftiraya uğrayan kişinin siteminin, “hükmüm mahşere kaldı” ifadesiyle protestoya dönüştüğü görülmektedir. Dünyada zulüm edenlerin öbür dünyada cezasını çekeceğine inanmanın memnuniyetini dile getiren bir söyleyiş ile dünyada cezasız kalan haksızlığı protesto eden mahşere sığınma anlayışı görülmektedir. Bu dünyada cezasız kalan haksızlığın mahşere ertelenmesi protesto işlevine hizmet etmiştir.

“Düğünü haftayadır,
Çeyizi kapıdadır,
Babası gelin etmiş,
Kefenim askıdadır.”⁴⁷

Yukarıdaki manide, ayrılık ve ölümü hatırlatan bir söyleyiş vardır. Çeyiz evliliğe giden yoldaki ilk hazırlıktır. “Çeyizi kapıda” ifadesi düğünün yaklaştığının habercisidir. Manide, babasının zorla evlendirdiği anlaşılan sevgiliden ayrılık, âşık için ölümün simgesi niteliğindedir. Kefenim askıda, genellikle intihar edecek kişilerin söylediği bir söyleyiş olup, ölüme sığınmak hem yaşamayı hem de yapılan haksızlığı protesto işlevini örneklendiren bir söyleyiştir.

Diyarbakır manilerinde; sınıf çatışmalarında, eyleme dönüşmeyen/ dönüşemeyen bazı duygu, düşünce ve itirazlar mani söyleyişlerinde yükselen sesler olmuştur. Bireylerin karşı çıktığı, söylemekten yüksünmediği olmazları, itirazları ve eleştirileri söyleyişe dökülerek manilerin protesto işlevine hizmet etmiştir, aşağıdaki maniler bu durumu örnekler niteliktedir:

“Ekmek taşa büründü,
Toprak üçe bölündü,
Bu devran böyle gitmez,

⁴⁵ Fatih Kaya, 11.09.2024

⁴⁶ Azize Boğa, 25.09.2024

⁴⁷ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

Kılıç kana sürüldü.”⁴⁸

Yukarıdaki mani, toplumsal bir itiraz ve eleştirinin yükselen sesidir. “Ekmeğin taşa bürünmesi” geçimin zorlaştığını, “toprağın üçe bölünmesi” haksız yollarla toprakların gittikçe küçülmesini açıklar. İlk iki dize son iki dizenin nedeni durumundadır. Bu nedenle, son iki dize protesto işlevini arttıran dizelerdir.

“El kapısı amandır,
Ocağı hep dumandır,
Dalkavuk günahına,
Hesap soran yamandır.”⁴⁹

Yukarıdaki manide; evinden, yurdundan ayrılıp gidenler için el kapısı; gurbet, özlem, ayrılık ve yalnızlık gibi duygular içeren bir yer olduğu için “el kapısı amandır” şeklinde tabir edilmiştir. “Ocağı hep dumandır” ifadesi olumsuz bir ifadedir. El kapısında sönen ocakları, dinmeyen özlemi ve belki de ölümleri anlatır. Son iki dizede, yapılan haksızlıklara ortak olanlara ses çıkarmanın yaman bir iş olduğu söylenerek bu durum protesto edilmiştir.

Diyarbakır manilerinde toplumsal kabullerin kırılmaya çalışılması da protesto işlevini örnekler. Kişilerin evlenmesi ailenin onayı ve nişan, düğün gibi merasimlerle tasdik edilir. “Kaçma” eylemini gerçekleştiren bireyler, aileye ve toplumsal yargıya meydan okuma girişiminde bulunarak toplumsal onayı protesto eder. Bu durumu örneklendiren manilerden birine şu örnek verilebilir:

“Evimiz karşı karşı,
Yanı kapalı çarşı,
Kaçıp gidah sevgilim,
Yarın sabağa karşı.”⁵⁰

Manide geçen “kaçıp gitmek” deyimini, herkesi karşısına alarak bütün değer ve algıları yıkıp kavuşmayı ifade eder. Manilerde, kaçıp giden sevgililerle birlikte anılan “Sabaha karşı” önemli bir zaman kavramıdır, hem kimsenin görmediği hem de önemli kararların alındığı, gece boyu düşünülüp sona gelmeyi anlatan bir vakittir. Kaçıp gitme eylemi, toplumun desteklemediği bir eylem olduğundan bu mani, toplumsal baskılardan kurtulma işlevini örnekleyen bir manidir.

Diyarbakır’da; genellikle toplumsal düzeni tehdit eden, haksızlık, yolsuzluk ve çıkar uğruna kişisel ve toplumsal yıkımlar yaratan durumları niteleyen söyleyişler şeklinde karşımıza çıkan maniler, protesto işlevini desteklemiştir. Bölgede, protesto işlevine hizmet eden maniler, toplumsal ve kişisel baskıdan kurtulma işlevini de zaman zaman tamamlayan içerikler olmuştur. Her iki işlevde de mani, bireyler için belli kalıpları kırıp kaçış ihtiyacına destek olmuştur. Bu nedenle işlevsel halk bilimi unsurlarının bazı manilerde birbirlerini tamamladığı söylenebilir.

3. SONUÇ

Diyarbakır manileri, bölge halkının amaç ve ihtiyaçlarına uygun, anlam ve işlev yüklü kısa şiirlerdir. Diyarbakır halkının kültürel ve zihinsel birikimi, mizah anlayışı, maddi ve manevi

⁴⁸ Müzeyyen Akın, 14.08.2024

⁴⁹ Hediye Keleşioğlu, 25.09.2025

⁵⁰ Azize Boğa, 25.09.2024

duyarlılıkları, toplumsal baskılar karşısında verdiği tepki, mani mısralarında doğrudan ya da dolaylı olarak görülmektedir.

Diyarbakır'daki maniler içerik olarak incelendiğinde; mani yakmak, mani atmak gibi deyişlerin mani söyleyişinin içeriğine bağlı deyimler olduğu görülür. Mani atmak, eğlenceli ve taşlamalı maniler için söylenirken mani yakmak ise üzüntü, ayrılık, başkaldırı, öğüt vermek gibi konularda söylenen manileri kast etmek için kullanılır. Diyarbakır'ın merkez ilçe ve köylerinden derlenen manilerde, kırk yedi mani, yedi kaynak kişiden sözlü olarak dinlenerek yazıya geçirilmiştir. Derlenen manilerde, yaşın ve cinsiyetin mani dağarcığını etkileyen bir unsur olduğu görülür. Kadın, erkek fark etmeksizin; yaşlı kişilerde mani söyleme geleneğinin daha çok yaşatıldığı söylenebilir. Yaşlı erkeklerin mani dağarcığının geniş olmasını, çocukluk ve gençliğinde iyi bir mani dinleyicisi olmalarına bağlamak mümkündür. Tespit edilen maniler, çoğunlukla kadın icracılardan derlenmiş olup yaş, cinsiyet ve medeni durumun manilerin konu çeşitliliğini etkilediği görülmüştür. Genç ve bekâr kişilerin genellikle aşk, ayrılık konularında, gelin ve kaynananın birbiriyle ilgili, büyüklerin ise tecrübelerini paylaştığı konularda mani söylemiştir. Kişilerin; acısını, sevgisini, özlemini, sitemini, öfkesini, çaresizliğini, pişmanlığını, vb. paylaştığı Diyarbakır manileri, her yaştan kişiye dokunmuştur. Diyarbakır manilerinin söylenme hikâyesine göre derlenmesi temel amaçtır. Böylece bölgenin kültürel yapısı, duygu, düşünce, değer ve tepkileri tespit edilerek söylenen manilerin bireysel ve toplumsal işlevlerine ulaşılmıştır.

Diyarbakır manileri Bascom'un işlevsel halk bilimi kuramı unsurlarına göre değerlendirildiğinde eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevindeki maniler, Diyarbakır'da en çok söylenen maniler olarak tespit edilmiştir. Diyarbakır'da; eğlendiren ve hoşça vakit geçirme işlevini destekleyen maniler (gelin-kaynana manileri, ramazanda söylenen maniler, genç kız ve oğlanların birbirlerine söylediği maniler... vs.) toplumun eğlenme, gülme ve mizah anlayışını gözler önüne serer. Bu maniler, musikinin, ezgi ve sazın en çok eşlik ettiği manilerdir. Söylenme alanı, dinleyici kitlesi ve kapsamı daha geniştir. Genellikle kalabalık insan gruplarının bulunduğu zamanlarda eğlenme, eğlendirme ve hoşça vakit geçirme işlevine uygun maniler söylenmiştir.

Diyarbakır'da toplumsal kurumlara ve törelere destek verme işlevindeki maniler, daha çok toplum için önem arz eden kurumsallaşma ile geleneksel yapıyı temsil eden yaşam tarzı ve düşünüş işlevine hizmet eden manilerdir. Bu maniler, kentin dokunulması en zor değerlerini yaşatma özelliğine sahiptir. Diyarbakır manilerinde; ulusal ve yerel değer, etik ve toplumsal inanış, örf, adetler ile toplumsal düzeni koruyan kurumsal yapılar, mani söyleyişleriyle korunup desteklenmiş ve manilerin toplumsal kurumlara ve törelere destek verme işlevini yansıtmıştır.

Eğitim ve kültürün genç kuşaklara aktarılması işlevindeki maniler, Diyarbakır'da nesiller boyu sürmesi dilenen bazı değer ve olguların taşıyıcılığını yapan, daha çok yetişkin kişiler tarafından gençlere ve çocuklara söylenen manilerdir. Diyarbakır'da bu işlevdeki maniler, kişiyi düzeltmek, öğüt ve tavsiye verip yol göstermek amacıyla bilge ve tecrübeli kişiler tarafından söylenmiştir.

Diyarbakır'da toplumsal ve kişisel baskılardan kurtulma işlevindeki maniler, en az söylenen manilerdir. Kent insanının bilinçaltına ayna tutan bu söyleyişler; bir bakıma haykırış, tepki ve kaçış niteliğindedir. Toplumsal kurumlara destek verme işlevindeki manilerin aksine bazı kültürel değerlere, inanışlara ve kalıp yargılara karşı söylenmiştir. Bireyin bastırılmış duygu ve düşüncelerinin açığa çıktığı mani dörtlükleri bu işlevi destekleyen söyleyişlerdir. Bireysel ve kolektif haksızlığı yansıtan beddualar da bireysel ve toplumsal baskıdan kurtulma işlevini desteklemektedir. Diyarbakır'da protesto işlevindeki manilerin ise genellikle haksızlığa, baskıya, toplumsal yozlaşmaya tepki niteliğinde söylendiği görülmektedir.

İşlevsel halk bilimi kuramı unsurlarını etkileyen mani söyleme geleneği, Diyarbakır'ın kırsal alanlarında daha güçlü seyretmektedir. Henüz ulaşma şansı bulunmayan nice manileri bulup ortaya çıkarmak, genç nesilleri gelenek ve kültürüne dair beslemek gerekmektedir. Kültürüne yabancı olmayan ve geleceğini bu miraslar üzerine kuran bir nesil, halk bilimi ürünlerinin işlevlerinin çözülmesiyle ata kültürünü daha iyi tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Altınkaynak, Erdoğan ve Vedi Aşkaroğlu (2024). “Folklorun İşlevleri Üzerine Eleştirel Bir Çözümleme”. *Folklor/Edebiyat*, 30 (3). S. 119. Yaz, s. 607-620.
- Bascom, William R. (2005). “Folklorun Dört İşlevi”, (Çeviren: Ferya Çalış). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*. (Ed.: M. Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır), Geleneksel Yayınları, Ankara.
- Başgöz, İlhan (2010). Protesto: Folklorun Beşinci İşlevi (Fonksiyonu). *Folkloristik: Umay Günay Armağanı* (Haz. : Özkul Çobanoğlu – Metin Özarslan). Feryal Matbaası, Ankara.
- Çobanoğlu, Özkul (2019). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Demirtaş, Sezai (2019). *Manilere Toplumsal Eleştiri Bağlı Yaklaşım: Karaman Örneği 2*, Palet Yayınları, Konya.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1969), *Halk Şiirinde Türler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Ekici, Metin (2011). *Halk Bilgisi(Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Geleneksel Yayıncılık, Ankara.
- Jung, C. Gustav (2005). *Dört Arketip*. (Yay. Haz. : Bilgin Saydam), Metis Yayınları, İstanbul.
- Kalafat, Yaşar (2010). *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Berikan Yayınları, Ankara.
- Kaya, Doğan (1999), *Anonim Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Malinowski, Bronislaw (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. (Çev.: S. Özkal), Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Özcan, Derya ve Tenzile Gök (2018). İşlevsel Kuram Bağlamında Uşak Manileri ve Uşak’ta Yaşayan Mani Söyleme Geleneği. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 285-292.
- Özcan, Necati (2021). İşlevsel Halk Bilimi Kuramı Bağlamında İzmir Aliğa Yöresi Karaköy Köyü Manileri. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (3), 207-219.
- Şimşek, Esmâ (1988). “Çukurova’da Mantıfar Açma Geleneği”. 2. Mersin Millî Kültür ve Eğitim Sempozyumu Bildirileri 2-4 Aralık. Mersin: Mersin Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü Yayınları 4, 176-186.
- Şimşek, Esmâ (2015). Anonim Halk Şiiri İçerisinde Manilerin Yeri. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 5, 59-88.
- Ülken, H. Ziya (1970). *Sosyoloji Sözlüğü*. M.E.B Yayınları, İstanbul.
- Türkan, Hüseyin Kürşat ve Atahan, Okan (2017). “Hatay / Ovakent Özbeklerinde Evlilik”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 52, s. 222-237.